

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Van Gilde tot ROC. Geschiedenis van het vakonderwijs in de stad Leiden
Boot, J.S.M.

Citation

Boot, J. S. M. (2019, December 10). *Van Gilde tot ROC. Geschiedenis van het vakonderwijs in de stad Leiden*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/81489>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/81489>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The following handle holds various files of this Leiden University dissertation:
<http://hdl.handle.net/1887/81489>

Author: Boot, J.S.M.

Title: Van Gilde tot ROC. Geschiedenis van het vakonderwijs in de stad Leiden

Issue Date: 2019-12-10

Hoofdstuk 2

Speelbal tussen lokaal en centraal

1 Gilden ter discussie: 'onbestaanbaar met het algemeen geluk'¹⁶⁵

Wanneer onder invloed van de patriotten ook in Nederland nieuwe denkbeelden ontstaan over vrijheid in economische zin, komen de gilden ter discussie te staan. Het vakonderwijs, een wezenlijk element van het gilde als instrument om de kwaliteit van de productie te waarborgen, werd daarmee in zijn voortbestaan bedreigd. Opvallend is dat dit aspect van het gildewezen als een van de belangrijkste argumenten in de discussie werd aangevoerd. De voorstanders van dit opleidingsmodel zagen het als onmisbare voorwaarde voor de kwaliteit van de waren die de producent op de markt bracht; de tegenstanders legden alle verantwoordelijkheid voor het beoordelen van de kwaliteit van een product bij de afnemer van de producten.

Gilde, een verouderde organisatie?

Cornelis Wiskerke plaatst de discussie over het gildewezen expliciet in de context van economische ordening. De structuur van het economisch leven vanaf de late middeleeuwen kenschetst hij als dualistisch: ambachtslieden en kleine handelaren produceerden voor de lokale markt; de groothandel domineerde in de nijverheid die produceerde voor de verre markt. Dat sluit aan bij het beeld dat in het vorige hoofdstuk over de economie van het middeleeuwse en vroegmoderne Leiden is geschetst.

Gilden floreerden voornamelijk in de productiesfeer van de lokale markt, waar handwerk overheerste en weinig kapitaal nodig was. De productie was kwalitatief en kwantitatief overzichtelijk omdat de klanten gekend werden. De beperkingen die werden gesteld aan het aantal leerlingen en gezellen, werktuigen en verkooppunten, en aan de prijzen verhinderden uitbreiding van dit type productie.

Er kwam een nieuwe ondernemingsvorm op die het gildewezen bedreigde: het Verlag-systeem als vorm van 'kapitalistisch georganiseerde huisindustrie'.¹⁶⁶ Ondanks verzet van de gilden was deze ontwikkeling niet tegen te houden. Bij onwillige arbeiders verplaatste de fabrikteurs-koopman het bedrijf naar het platteland, zoals met de arbeidsintensieve industrie van Leiden gebeurde, die naar Tilburg werd verhuisd. Gildemeesters konden niet veel anders dan in loondienst gaan bij deze ondernemers. Het gildewezen zou maar een bescheiden rol hebben gespeeld bij het belemmeren van de opkomst van kapitalistische ondernemingen. Daarom is vóór het uitbreken van de Bataafse Revolutie het gildewezen niet sterk bekritiseerd.

Jan Luiten van Zanden en Arthur Riel plaatsen de gildestructuur in het grotere verband van de vervlechting van het technologisch systeem en de overige institutionele structuur van de

¹⁶⁵ C. Wiskerke, *De afschaffing der gilden in Nederland* (Amsterdam 1938, dissertatie Economische Hogeschool Rotterdam) 117.

¹⁶⁶ *Ibidem* 12.

Republiek. Zij noemen ook de sterk gedecentraliseerde staatsvorm en het uiteengroeien van de politieke en economische bovenlagen, respectievelijk de regenten/stadsbestuurders en de kooplieden/ondernemers, als belangrijke factoren die tot stagnerende ontwikkelingen hebben geleid.¹⁶⁷ Daarnaast zien zij dat de strenge reglementering van productieprocessen, in lokale keuren vastgelegd als kwaliteitswaarborg, het invoeren van nieuwe technieken belemmerde. Van Zanden en Van Riel verwijzen naar Pieter de la Court, die in 1660 in zijn *Het welvaren van Leiden* de gilden en bijbehorende regulering bekritiseerde, om te laten zien hoe oud deze kritiek eigenlijk al is. Om de idealen van de Verlichting en de Franse Revolutie te realiseren was een sterke staat nodig, die alle verschillende lokale regels zou vervangen door eenduidig nationaal beleid. De Grondwet van 1798 was daartoe een eerste poging: alle corporatieve instellingen zouden per direct moeten worden afgeschaft. Maar de steden konden deze institutionele structuur niet missen, niet alleen als instrument van sociaal en economisch beleid maar ook om de publiekrechtelijke taken die ermee waren gemoeid.¹⁶⁸

Discussie: lokale of centrale ordening

Tot 1795 waren gilden, neringen en hallen alleen een zaak van lokale aard. Dat gold ook de vormgeving van vakonderwijs. Vanuit de zorg voor de kwaliteit van producten en diensten van de verschillende ambachten werden voorschriften gegeven over het aanleren van een ambacht en het te bereiken niveau van vakmanschap. De plaatselijke gildeorganisaties namen deze taak op zich vanuit het belang van de vakgenoten en in nauw contact met het stadsbestuur. Bij voorschriften voor de kwaliteit van vakmanschap konden tussen beroepen en ook tussen gilden in verschillende steden behoorlijke verschillen optreden. Dit lokaal karakter met alle verscheidenheid van dien verdoen meer en meer naarmate op landelijk niveau een eenheidsstaat en een nationale economie zich ontwikkelden.

De politieke discussie over de ordening van economie en samenleving is daarentegen vooral landelijk geïnitieerd. Het landelijk karakter ervan heeft twee aspecten. De belangrijkste initiatiefnemers van deze discussie waren leden van de Nationale Vergadering. Zij namen in hun eerste ontwerpconstitutie van 1796 afschaffing van de gilden op en zwingelden daarmee de discussie aan. Het tweede aspect is meer inhoudelijk van aard. Wie streeft naar een eenheidsstaat, ook in economisch opzicht, ziet stedelijke autonomie als belemmerend. Politieke wensen als algemene belastingen, vrijheid van handel en bedrijf laten zich moeilijk rijmen met veelsoortige lokale heffingen en vestigingseisen die van stad tot stad verschillen.

De reacties op de landelijk geëntameerde discussie waren vaak provinciaal en lokaal van aard. Ook de stad Leiden heeft zich daarbij niet onbetuigd gelaten. In deze discussie werden de voorschriften voor het leren van het ambacht veelvuldig ingezet, zowel door voor- als tegenstanders. Regulering van het overbrengen van vakmanschap op de nieuwe generatie werd immers lange tijd als de belangrijkste waarborg voor de kwaliteit van de producten gezien. De voorstanders van afschaffing van gilden waren van mening dat de consument eerder dan de producent hiervoor verantwoordelijk was. Bij ondeugdelijke waar of dienst zou de consument immers de aanbieder ervan verder links laten liggen, zodat deze wel gedwongen was de kwaliteit van zijn aanbod te verbeteren op straffe van bedrijfsbeëindiging.

¹⁶⁷ J.L. van Zanden en A. van Riel, *Nederland 1780–1914. Staat, Instituties en Economische Ontwikkeling* (2000), 46.

¹⁶⁸ Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780–1914*, 60.

– *via een tiktak-debat tussen bestuursniveaus*

Het afschaffen van gilden en daarmee van vakonderwijs in georganiseerde vorm is het uiteindelijke resultaat van nationaal beleid. Het debat erover is echter een opmerkelijke dialoog tussen meerdere bestuurlijke niveaus. Landelijke initiatieven werden stevast gepareerd door provinciale en lokale partijen. De meeste stadsbesturen schaarden zich achter hun gilden, omdat zij handhaving ervan als bevorderlijk voor hun stedelijke economieën zagen. Soms werd er enig gehoor gegeven aan de bezwaren en werd voor uitstel gekozen. Maar na lang aarzelen hakte koning Willem I in 1818 de knoop door en werden gilden en andere corporatieve bedrijfsorganisaties verboden.

– *waarbij Leiden zich niet onbetuigd liet*

Al in 1748 werd er bij de Leidse burgemeesters een rekest ingediend voor handhaving van gilden. De verslechterde economische toestand was daar de aanleiding voor, reden om ook betere armenzorg en betere financiële verantwoording van het stadsbestuur te vragen. De basis van deze protestbeweging lag in de schutterij, afkomstig uit de middenklasse, maar de zaak verliep zonder veel resultaat.¹⁶⁹

Voor fabrikeurs-kooplieden daarentegen waren corporatieve organisaties juist belemmerend omdat ze eraan moesten meebetalen zonder dat ze er profijt van hadden. De productievoorschriften met bijbehorende stempelloden van de looihallen waren voor hen niet zinvol meer en de venthallen hadden ze voor hun verkoop niet nodig. Het was niet meer de reputatie van de stad die telde voor de kwaliteit van de producten, maar die van de fabrikant.

Voorlopig echter was het afschaffen van de hallenorganisatie in Leiden niet aan de orde. Zo waren in 1795 alle looihallen er nog, al waren ze gefuseerd binnen enkele gebouwen. Ook het gildewezen probeerde zich te handhaven. Wiskerke stelt dat het gildewezen zeker zijn nut heeft in een weinig ontwikkelde maatschappij, waar geen ander ambachtsonderwijs bestaat en geen concurrentie als motor van ontwikkeling.¹⁷⁰ Hij heeft wel bedenkingen tegen beperkende voorschriften, maar erkent het belang van de sociale functie, de onderlinge steun bij ziekte, ouderdom en overlijden. Een politieke functie kent hij de gilden niet toe; daarvoor waren de stadsbesturen te sterk. ‘Toen dan ook aan het eind van de achttiende eeuw in Nederland tot afschaffing der gilden werd besloten, was hun politieke betekenis niet meer dan een curiositeit.’¹⁷¹

– *met voorop: Pieter de la Court*

Een bekend tegenstander van het corporatieve stelsel was Leidenaar Pieter de la Court, een grote fabrikant-koopman, tevens auteur van verhandelingen over economie. Hij is te zien als een zeventiende-eeuwse voorloper van het economisch liberalisme, bij uitstek de vertolker van het nieuwe gedachtengoed, die niet schuwt zijn opvattingen stevig naar voren te brengen en daarbij originele en treffende beeldspraak inzet. Getypeerd als ‘dwarse denkers uit de Gouden Eeuw’ zijn Pieter en zijn broer Johan de hoofdpersonen van Arthur Weststeijns studie.¹⁷²

Als in Leiden geboren zoons van een Waalse immigrant waren zij relatieve buitenstaanders en misschien daarom des te kritischer. Ze hadden het geld en de kennis om een textielbedrijf op te zetten, vroegen het Gerecht om toestemming en kregen die ook. Het werd een modern bedrijf, dat wil zeggen een bedrijf waarin alle bewerkingen van de inkoop van ruwe wol tot en met het

169 Van Maanen, *Leiden. De Geschiedenis van een Hollandse stad*, deel 2, 80.

170 Wiskerke, *Afschaffing gilden*, 81.

171 Wiskerke, *Afschaffing gilden*, 89.

172 A. Weststeijn, *Commercial Republicanism in the Dutch Golden Age. The political thought of Johan & Pieter de la Court* (dissertatie 2012) en *De Radicale Republiek* (Nederlandse bewerking 2013).

verhandelen van het afgewerkte laken in één productieproces zijn samengebracht. En zo kwamen er werkplaatsen, waar grotere groepen arbeiders onder leiding van een meesterknecht voor hen aan het werk waren.

De broers hebben in hun klassieke scholing een ‘grand tour’ gemaakt en kwamen zo met uiteenlopende situaties in verschillende landen in aanraking. Zij kwamen in contact met filosofen en andere denkers als Thomas Hobbes. Voor hen kwam het begrip ‘vrijheid’ in politieke en economische ordening centraal te staan. Zo schrijft Pieter dat voor hem geldt dat:

...een ijder in 't maken van sijn eigen goed, ende besteden desselvs gansch vrij en onbedwongen behoorde te weesen.

want

daer een ijder sich selven soekt, vind men sich best, en gaet niemand verlooren. Dit is de naturelijke vrijheid, die de Regeerders noit hunne onderdanen behoorden te beneemen.¹⁷³

En dat botste, in dit geval met de hallen en neringen, stedelijke corporatieve organen die productie en verkoop van textielproducten controleerden. Pas na deze controle, waarvoor moest worden betaald, konden ondernemers hun producten in de eigen hal van de nering verkopen. Over deze hallenorganisatie zegt hij:

seer belachelijke saek, namentlijk dat de vrende kopers van ons sullen moeten kopen soodanige manufacturen, als het ons sal lusten te maken.¹⁷⁴

Het ging de gebroeders nog niet eens zo zeer om het oprichten als zodanig van bijvoorbeeld de nieuwe Lakenhal in 1640. Enerzijds zagen zij tot hun tevredenheid dat de oprichters meer keuren maakten om de werklieden te beteugelen dan de eigenaren-ondernemers. Maar toch,

...want die de schadelijcke duiven niet wil aanhouden, moet selvs het duijvekot afbreecken. Morta la bestia, morto il veneno: Eijeren in de pan soo koomen daer geen quade kuijckens van.¹⁷⁵

En zij kregen gelijk. De latere Gouverneurs van de hal kwamen met nieuwe regels als bijvoorbeeld het verbod om zonder de lakenbereidersproef na twee jaar dienst een eigen zaak te beginnen. De oplossing is eenvoudig:

Namentlijk met in alle hare ordren en keuren niet meer, als twee letteren te veranderen, stellende over alle in de ordre ontret personen, die hun eigen goed handelen, in plaetse van Moeten Moogen
....¹⁷⁶

173 Weststeijn, *Radicale Republiek*, 108.

174 Wiskerke, *Afschaffing gilden*, 52.

175 Pieter de la Court, *Het Welvaren van Leiden, Handschrift uit het jaar 1659*, uitgegeven door F. Driessen, (Leiden 1911), 92.

176 De la Court, *Het Welvaren*, 97.

Vanuit het ideaal van ondernemersvrijheid – immers ‘die de pap selvs eeten moet, kookt en koelt se best’¹⁷⁷ – was hun oordeel over hallen en gilden dan ook vernietigend. De hallen waren ‘schadelijker dan pest en oorlogh’, en de gilden dienden nergens anders toe

als om de goede luyden buiten de steden te houden. En onder en tussen gildebroeders gelegenheydt te geven, hare waren en hantwercken de ingezetenen ende omliggende boeren dierder te kunnen verkoopen en dienvolghende van den selven een impost te trecken.¹⁷⁸

Hij waarschuwt de Regenten nog één keer:

... soo behoorden de Regenten, wetende dat er soo veele dingen sijn als oorlogh, pest, veranderingh van anderer landen constitutien, die deese kinderen kunnen doen quijnen, wel sorghvuldigh te sijn, dit dodelijck quaed, dat in hare maght is, van deze hare teedre schapen afte wenden, of men sal reden hebben haer te vergelijcken bij de Apen, die uijt groote liefde tot haere eigen jongen deselve soo lange omarmen, en drucken, tot dat sij haer het leven ende de siele hebben uijtgeperst.¹⁷⁹

De la Court vond veel inspiratie in de dierenwereld, hij haalde er ook andere analogieën vandaan. Ondernemingsvrijheid ging hem voor alles. Maar vorstendommen zijn geneigd oorlog te voeren; hun heersers gedragen zich als bloeddorstige leeuwen in hun veroverzucht. En dat terwijl handel en industrie alleen tot bloei kunnen komen als er vrede heerst, waarvoor in zijn visie de republikeinse staatsvorm een noodzakelijke voorwaarde vormt.

Holland zou zich omwille van zijn economische bloei het kattenrijk tot voorbeeld moeten stellen, een voorbeeld dat hij gedetailleerd uitwerkt:

En dienvolgende kunnen sy koophandel-dryvende Republiken niets beeters doen, dan naar te volgen het prijswaardig exempelp der *Katten*. [...] Voorwaar een *Kat* past vlytig op om sijnen kost te soeken, ende draagd groote sorg om sijne eigene *jongen* te bewaaren: bast nog smaald noit teegen iemand die hem tergd ofte lasterd. [...] Sulks door deese roemwaardige konsten, de katten overal veel meer rust genieten, langer leeven, alsmede aangenaamer en in veel grooter getaale sijn, als de *verslindende* Dieren, *Leeuwen*, *Tygers*, *Wolven* en *Beeeren*, ofte de *bedriegende Vossen*, die seer dikwils door haere groote kragten sneuvelen, ofte in haere strikken die sy voor eenen anderen gespannen hebben, gevangen werden. Voorwaar, een *Kat* gelijkt wel uiterlik een *Leeuw* maar is en sal blijven een *Kat*; en soo sijn wy van naatuuren *Koopluiden*, die in geene *Krijgs-knegten* veranderd kunnen werden.¹⁸⁰

Het grootste bezwaar tegen gilden was het monopolistische karakter ervan. Iedereen zou vrij moeten kunnen toetreden tot een ambacht en bijbehorend gilde. Voorwaarden als bijvoorbeeld burgerschap, afleggen van een opzettelijk ingewikkeld gemaakte meesterproef, en een maximum aantal knechts zouden moeten worden afgeschaft. Een alternatief voor het leerlingstelsel in gildeverband had hij helaas niet.

177 Weststeijn, *Radicale republiek*, 108.

178 Wiskerke, *Afschaffing gilden*, 91.

179 De la Court, *Het Welvaren*, 98.

180 *Aanwysing der heylsame politike gronden en maximen*, II.4. 365 (1669), aangehaald in Weststeijn, *Radicalle Republiek*, 115–116.

De neringhe wegluchtend voor den oorlog, 1651, door Abraham Lambertsz. van den Tempel (Rijksmuseum).

Maar hoe kunnen inzichten veranderen tijdens één mensenleven? Pieter de la Court ging in de loop van de jaren meer en meer richting establishment. Waar hij eerder de felste criticus was van een instituut als de Lakenhal, werd hij er later zelf nog gouverneur van.¹⁸¹

De eerste maatregelen

Vóór het uitbreken van de Bataafse Revolutie leidde het gildewezen een weinig omstrede bestaan. Critici als De la Court konden niet op veel steun rekenen om hun opvattingen in daden om te zetten. Dat werd anders toen in 1795 de revolutionaire geest in Nederland sterker werd. Er bestond al langer een vrijdenkerstraditie, die onder meer tot de Amerikaanse vrijheidsstrijd inspireerde. Na de inval van de Fransen en de vlucht van stadhouder Willem v stonden de revolutionaire comités dan ook klaar om het bestuur over te nemen. Hun denkbeelden sloten aan bij die van de Franse revolutie, onder andere op economisch terrein, waarbij de afkeer van de Franse monopolistische gilden groot was. Daar komt bij dat voor het eerst het platteland zich kon laten gelden. Nog steeds was bijvoorbeeld in Holland het verbod op buitenneringen, ingesteld door keizer Karel v in 1531, van kracht. Dat betekende dat buiten de steden het vestigen van veel typen bedrijven onmogelijk was.

En zo werd in 1795 op landelijk niveau de eerste formele maatregel getroffen die de gilden en daarmee indirect het vakonderwijs raakte: er werden voortaan voorwaarden gesteld aan de verkie-

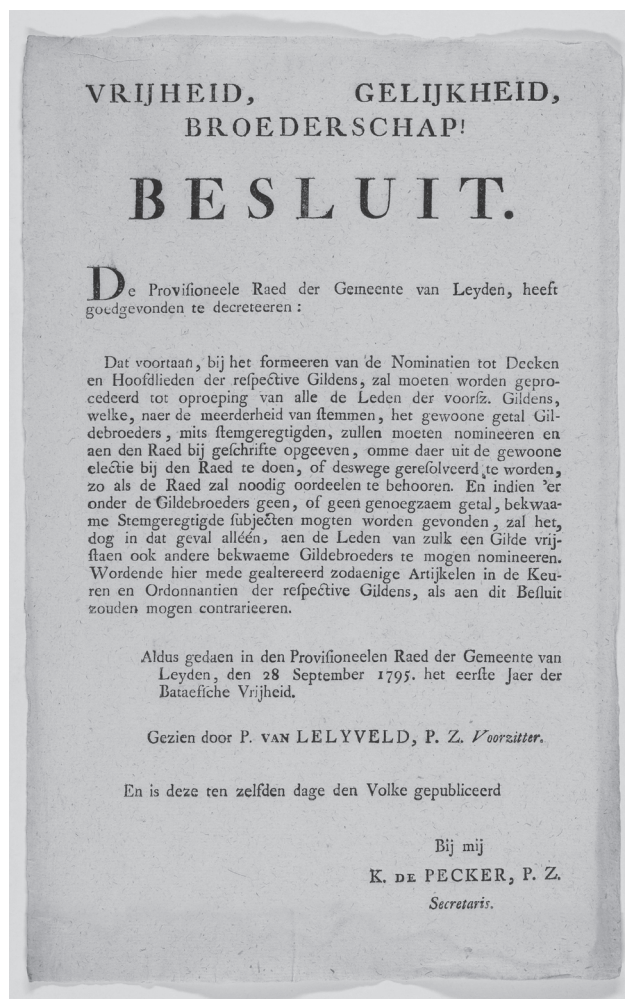
¹⁸¹ Weststeijn, *Radicale republiek*, 124.

zing van de deken en andere bestuurders. Op 28 september van datzelfde jaar vaardigt onder de kop 'VRIJHEID, GELIJKHEID, BROEDERSCHAP' het Leidse stadsbestuur het volgende besluit uit:

De Provisioneele Raed der Gemeente van Leyden, heeft goedgevonden te decreteren:

Dat voortaan, bij het formeeren van de Nominatien tot Deeken en Hoofdlieden der Gildens, zal moeten worden geprocedeerd tot oproeping van alle de Leden der voorsz. Gildens, welke, naer de meerderheid van stemmen, het gewoone getal Gildebreeders, mits stemgeregtigden, zullen moeten nomineeren en aen den Raed bij geschrifte opgeeven, omme daer uit de gewoone electie bij den Raed te doen, of deswege geresolveerd te worden, zo als de Raed zal noodig oordeelen te behooren. (...) Aldus gedaen in den Provisioneele Raed der Gemeente van Leyden, den 28 September 1795, het eerste jaer der Bataefsche Vrijheid. (...)

Besluit van 28 september 1795 (ELO Gilden toegang 0509 inv. nr. 5.6).

De positie van gilden kwam in een aantal Hollandse steden ter discussie te staan. Het gewestelijk bestuur van Holland verklaarde dat voorlopig alle stedelijke keuren van kracht zouden blijven, maar ook dat de natuurlijke vrijheid van de mens is 'de macht om te mogen doen al hetgeen

anderen in hunne rechten niet stoort.’ Uit Dordrecht kwam het initiatief een collectief adres ten gunste van het voortbestaan van gilden tot de Nationale Vergadering te richten. De voornaamste gilden uit tien steden, waaronder Leiden, schaalden zich hierachter.

In Leiden voerden de gilden actie tot behoud van het gildewezen; zij kwamen daartoe bijeen op 11 en 13 januari 1796. De actie was goed voorbereid: er waren discussiestukken beschikbaar zoals een voorstel voor een centrale regeling van het gildewezen en een tekst voor een petitie aan de Nationale Vergadering. De zorg voor het opleiden van nieuwe vakgenoten was een van de belangrijkste argumenten voor het voortbestaan van de gilden. Daarnaast werden de ordenende functie – denk aan controle op gewicht, maat, getal – en de sociale functie – ondersteuning van ouderen, armen, zieken – genoemd. Men stelde voor het woord ‘gilde’ te vervangen door ‘corporatie’, welke organisatie zou moeten worden opgericht door vakkundige commissarissen en onderworpen aan door de leden vastgestelde wetten.

Gilden en de eerste constitutie

De Eerste Nationale Vergadering (1796/1797) had zich tot taak gesteld een constitutie voor de Bataafse Republiek op te stellen. Het ontwerp daartoe bestond uit bijna duizend artikelen, onder meer ter reorganisatie van het economisch leven. Zo werd in artikel 736 bepaald: ‘Er zullen in de Republiek niet blijven bestaan eenige gildens, corporatiën of broederschappen van neeringen, ambachten of fabrieken.’ Er werd wel rekening gehouden met maatregelen om nadelige gevolgen voor de goede orde en bloei van de industrie te voorkomen, maar niet voor de vakopleiding.¹⁸² Bij de behandeling van de ontwerp-constitutie bleken er geen voorstanders te zijn van behoud van het gildewezen. Juist de Leidse lakenfabrikant Pieter Vreede, die zijn bedrijf van Leiden naar Tilburg had verplaatst uit onvrede met corporatistische belemmeringen, ontpopte zich als fel tegenstander van de gilden.

Hij weet de achteruitgang van de lakennijverheid in Leiden aan het conservatisme van de droogscheerders. Zij weigerden met nieuwe werktuigen te werken en hielden zo de ontwikkeling van de techniek en daarmee van de productiviteit tegen.¹⁸³ De Nationale Vergadering mocht dan de gilden willen afschaffen, het invoeren van de constitutie werd geblokkeerd door de bevolking, die in zogeheten Grondvergaderingen het ontwerp in meerderheid afwees.

Gilden en het algemeen geluk

De Tweede Nationale Vergadering (1797/1798) ontwierp een nieuwe staatsregeling. Alle nijverheid en handel zouden voortaan vrij zijn en alle corporatieve organisaties zouden worden opgeheven ‘als onbestaanbaar met het algemeen geluk’.¹⁸⁴

Deze regeling werd begin januari 1798 ingediend, maar pas eind van de maand aanvaard nadat op de 22e onder leiding van onder andere Pieter Vreede een staatsgreep door radicaal-democraten plaats had gevonden en een Uitvoerend Bewind was ingesteld.

Deze Leidse lakenfabrikant deed gelijk goede zaken. Paul Barras, lid van het Franse Directoire, gaf de Bataafse Republiek niet alleen toestemming voor dit orgaan, maar ook opdracht laken en linnen te leveren voor de Franse troepen.

Pieter Vreede was een van de leveranciers van deze order, waarvan de waarde f800.000,- bedroeg. Economisch liberalisme, maar wel graag staatsopdrachten.

182 Wiskerke, *Afschaffing gilden*, 120.

183 Wiskerke, *Afschaffing gilden*, 123.

184 Wiskerke, *Afschaffing gilden*, 117.

Het Bataafse volk akkoord met afschaffing

Staatsregeling aanvaard of niet, men gaf zich niet zomaar gewonnen: in februari 1798 dienden gildebroeders twee requesten in met als strekking de gilden te handhaven. Deze verzoeken werden echter niet in behandeling genomen. In de proclamatie van 23 maart konden de burgers lezen dat het gehele Bataafse volk in de Grondvergaderingen dit ontwerp kon goed- of afkeuren. De Grondvergaderingen aanvaardden deze nieuwe regeling in april 1798, zij het dat alleen anti-federalisten daaraan mochten meedoen.

Van deze regeling zijn de artikelen 52 en 53 hier relevant:

Van de aanneming der Constitutie af zal er aan den doorvoer, koop en verkoop van alle voortbrengselen van den vaderlandsche grond, gelijk mede van alle goederen binnen deze Republiek bewerkt of vervaardigd, door en in alle Departementen en Plaatsen, geenerlei belemmering, hoe ook genoemd, worden toegebracht.

Bij de aanneming der Staatsregeling, worden vervallen verklaard alle Gilden, Corporatiën of Broederschappen van Neeringen, Ambachten, of Fabrieken. Ook heeft ieder Burger, in welke Plaats woonachtig, het regt zoodanige Fabriek of Trafiek op te rigten, of zoodanig eerlijk bedrijf aan te vangen als hij verkiezen zal. Het vertegenwoordigend lichaam zorgt, dat de goede orde, het gemak en gerief der ingezetenen, ten dezen opzigte, worden verzekerd.¹⁸⁵

Gilden daadwerkelijk opgeheven?

Het lijkt of hiermee in één klap een vorm van economische ordening werd beëindigd die een eeuw of vier, vijf het maatschappelijk leven grotendeels had bepaald. En alsof vanaf dat moment vrije concurrentie het enige mechanisme is geworden voor verdere economische en sociale ontwikkeling. Maar de gilden en dus ook het leerlingwezen zijn in 1798 niet plotseling verdwenen, want met de uitvoering van deze bepalingen is geen haast gemaakt.

En zo bleven, in afwachting van nadere besluiten uit Den Haag, de gilden bestaan. Veel praktische kwesties die uit afschaffen voortvloeiden, waren genegeerd. Zo werden via het gildewezen nogal wat controle en toezicht geregeld: controle op voedingsmiddelen, keuring van edele metalen, ondersteuning bij het innen van indirecte belastingen en dergelijke. Daarnaast was er de sociale functie: gildeleden steunden elkaar onderling bij armoede, ziekte en overlijden. Niet zo vreemd dus dat in mei 1798 een publicatie verscheen waarin werd gelast voorlopig alle ordonnantiën – voor zover niet strijdig met de Staatsregeling – ‘in volle kracht en vigeur te doen blijven’ totdat een speciale wet anders zou bepalen.

De gilden ontbonden

Het radicale bewind van Pieter Vreede en de zijnen is maar een kort bestaan beschoren geweest. Al op 12 juni van hetzelfde jaar namen gematigder patriotten onder leiding van generaal Herman Daendels de scepter over.¹⁸⁶

Het nieuwe Intermediair Uitvoerend Bewind nam de invoering van de Staatsregeling, de eerste grondwet van Nederland, ter hand. Op 5 oktober 1798 was het zover: Daendels bracht een publicatie uit met bedrijfsvrijheid als beleidsideaal. Dat betekende concreet dat binnen acht dagen alle

¹⁸⁵ www.denederlandsegrondwet.nl (geraadpleegd 9 april 2019).

¹⁸⁶ H. W. Daendels (1762–1818) was bevelhebber van het Bataafse leger en Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië.

gilden ontbonden moesten zijn en dat provisionele commissarissen alle documenten en bezittingen moesten overnemen.¹⁸⁷ Vanaf dat moment zou iedereen zonder meer elk ambacht of bedrijf mogen uitoefenen. En het bleef niet bij het uitspreken van het beleidsideaal: de municipaliteiten moeten rapporteren aan het parlement over de uitvoering van dat beleid.

En inderdaad, ook al waren het soms de net afgezette gilde-hoofdmannen die tot provisioneel commissaris werden benoemd, met het ontbinden werd een begin gemaakt en met enige vertraging werd er ook aan de Kamer gerapporteerd. De Leidse municipaliteit besloot al op 7 oktober 1798 een commissie in te stellen om deze taak uit te voeren.

Gilden, bedreiging voor een eerlijk bestaan?

De mate van centralisatie van het economisch beleid was enerzijds te zwak omdat er niet direct tot ook fiscale eenheid was besloten, maar anderzijds te sterk omdat de steden te weinig vrijheid was gelaten voor beschermende maatregelen. De staatkundige veranderingen van 1801 brachten meer evenwicht tussen het nationale en lokale niveau.

De Staatsregeling van 1801 kende als eerste algemene beginsel dat het geluk van allen de hoogste Wet is:

...: geen Lid, noch eenig deel der Maatschappij kan uit dien hoofde door eenige bijzondere wet ten nadeele der overigen bevoordeeld worden.

Blijkbaar was het gildewezen een belemmering voor het bereiken van dat geluk, want maar drie beginselen daarna werd bepaald:

De Wet maakt de nodige bepalingen tot het verzekeren aan iederen Burger van deszelfs eerlyk bestaan; doch alle Gilden, of uitsluitende Broederschappen, blyven afgeschaft.

Maar voor het verzekeren van een eerlijk bestaan voor alle burgers vonden gemeenten het nodig hun stedelijke nijverheid en handel te beschermen. Amsterdam ging daarbij voorop. Al in 1802 werd een restaurerende ordonnantie ontworpen waarin meesterproeven terugkwamen. De toegang tot beroepen werd geclausuleerd onder andere met als voorwaarde een verplichte periode als leerling en gezel dan wel een proeve van bekwaamheid. Andere steden volgden dit voorbeeld, inclusief de eisen van leerling/gezeltijd en meesterproef. Opmerkelijk genoeg legde de landelijke overheid de steden niets in de weg bij deze revival van het corporatieve economisch en sociaal beleid.

Leiden maakte van deze herwonnen beleidsvrijheid gebruik door in 1803 de toegang tot het uitoefenen van een beroep weer aan voorwaarden te binden. Het oppertoezicht kwam toe aan de Raad, die zich bevoegd achtte alle burgerlijke neringen en gilden te handhaven. Het gildeverband werd in zoverre gehandhaafd dat alleen ingezetenen van de stad die al eerder lid waren, bevoegd werden verklaard tot uitoefening. Een tweede voorwaarde is het betalen van week- dan wel jaargelden. Leerlingstelsel en meesterproef bleven expliciet gehandhaafd.¹⁸⁸

Gilden verboden met de Franse slag?

In 1805 veranderde de landsregering wederom: er kwam een éénhoofdig gezag in de persoon van Rutger Jan Schimmelpenninck. De Bataafse Republiek nam ook de Franse grondwet over, die

¹⁸⁷ Wiskerke, *Afschaffing gilden*, 130.

¹⁸⁸ Publicatie van 9 mei 1803, ELO *Gilden*, toegang nr. 509, inv. nr. 5.4.

deze raadpensionaris uitgebreide bevoegdheden gaf. Schimmelpenninck stelde Alexander Gogel aan als minister van Financiën, voor wie vrijheid van bedrijf en handel leidend principe was. Organisaties als gilden, die sommige burgers privilegeerden boven andere, pasten daar niet bij.

Toch werd het uitoefenen van een beroep, nering of bedrijf niet geheel vrij. Op grond van Gogels Patentwet konden steden vergunningen uitgeven om een beroep of bedrijf te mogen beginnen, wat zij niemand mochten weigeren. Maar deze vrijheid was niet gratis: men werd verplicht jaarlijks een zegel voor het patent te kopen. Deze landelijke belasting naar Frans voorbeeld verving alle stedelijke belastingen. Pas toen zijn voorstellen waren aanvaard, wilde minister Gogel de protesterende steden enigszins tegemoet komen om een vorm van stedelijke corporatieve organisaties mogelijk te maken.

Gilden zonder leerlingstelsel

Maar al het jaar daarop bleek keizer Napoleon Bonaparte niet tevreden over het beleid van Schimmelpenninck. Hij stelde zijn broer Lodewijk Napoleon aan het hoofd van wat vanaf dan zou heten het Koninkrijk Holland.

En daarmee veranderde ook het vooruitzicht voor de gilden en het bijbehorende leerlingstelsel: in 1806 bracht Gogel, weer minister van Financiën, een nieuw wetsontwerp uit 'tot de oprichting van corporatiën door het geheele koninkrijk, in plaats der gilden'. Beoefenaars van soortgelijke beroepen konden zich verenigen tot stedelijke corporaties om elkaar onderlinge steun te bieden en toe te zien op het zedelijk gedrag van hun gezellen. Maar een leerling-/meesterstelsel werd verboden: geen vaste leerperiode of meesterproef.

Interessant is wat Gogel zegt over eisen van bekwaamheid. Als je die zou willen stellen aan bijvoorbeeld artsen en schoolmeesters, dan zouden dat nationale regelingen moeten zijn en geen plaatselijke. Voor beroepen als kleermaker en schoenmaker zag hij die noodzaak niet; als zij slecht werk afleveren, lopen klanten vanzelf weg. Met vakmanschap heeft hij niet zo veel op blijkens zijn uitspraak dat een metselaar bij slecht weer toch schoenen kan maken.

De werkgever werd verplicht een livret op te stellen, een informatief getuigschrift voor zijn knechts. Gogel noemde dit

een generaal werkend middel, waardoor aan de zoo algemeen toenemende immoraliteit van sommige handwerkersgezellen enigszins paal en perk kon worden gesteld.

In het *livret* moest worden gerapporteerd over zes kwaliteiten: 'bekwaam, nugteren, naarstig, geschikt en stil in werk, vreedzaam, trouw en eerlijk.'¹⁸⁹

Een lesje gilde-geschiedenis

Deze situatie werd als onbevredigend ervaren. De tiktakdiscussie tussen nationaal en lokaal niveau werd gewoon weer hervat, reacties nu in de vorm van requesten aan de koning. Commissarissen van de vroegere gilden herhaalden hun pleidooi voor het gilde als onmisbare maatschappelijke organisatie, met leerling-/meesterstelsel en meesterproef als belangrijkste elementen. Op hun beurt verzochten de stadsbesturen de koning om deze hartekreten van hun burgers toch vooral serieus in overweging te nemen. De koning werd overstelpt met requesten en andere brieven¹⁹⁰, waaronder ook een van de stad Leiden.

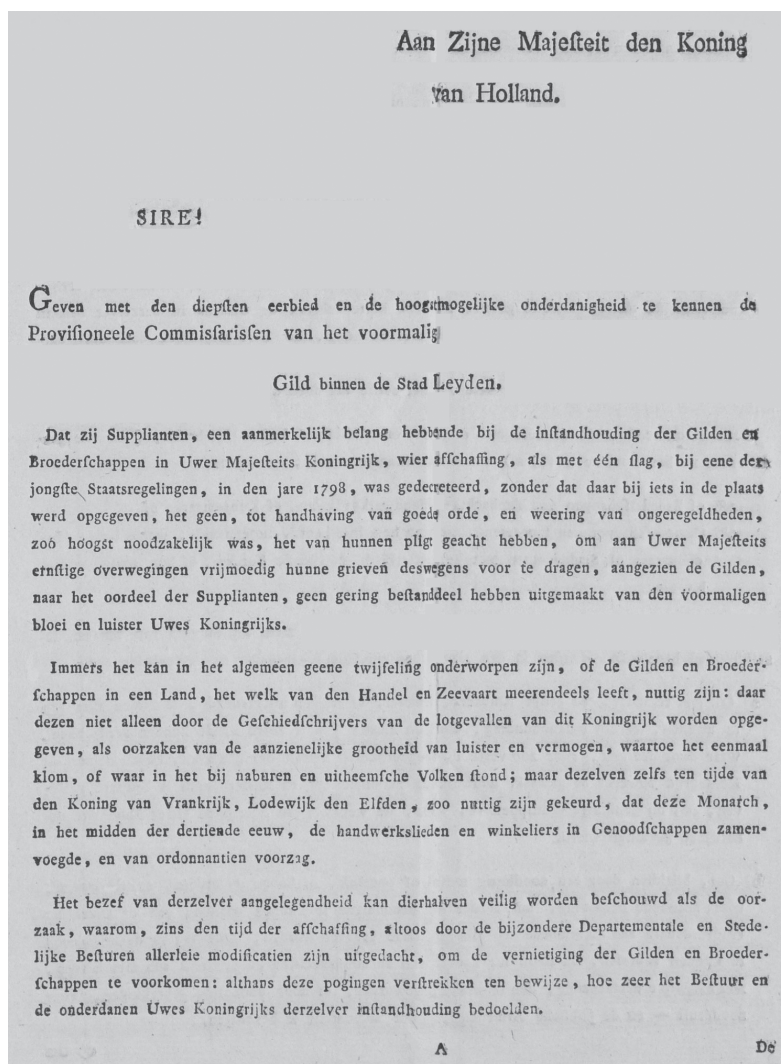
¹⁸⁹ Wiskerke, *Afschaffing gilden*, 171.

¹⁹⁰ Wiskerke, *Afschaffing gilden*, 173.

De koning kreeg van maar liefst vijftig gilden een request plus steunbetuiging van het stadsbestuur. De lakenbereiders, kuipers, schrijnwerkers, stoelenmakers, wieldraaiers, kleermakers, smeden en vele andere beroepsgroepen verzochten onder andere het bekende leerling-/meesterstelsel te mogen handhaven. Vergelijking van de tekst van deze verzoeken met die afkomstig uit Amsterdam laat zien dat er sprake is van gecoördineerde acties.

Het Leidse stadsbestuur liet zien gevoel voor drama te hebben. Men heeft uit ervaring geleerd 'hoe veel verhitte begrippen soms kunnen toebrengen tot het omverstootten der oogenschijnlijk meest onschendbare steunsels'.

De voorstanders van de 'overdrevene begrippen der Gelijkheid' hadden ongelijk als ze dachten dat gilden en broederschappen de uitoefening van handel en beroepen belemmerden. Alleen aan vreemdelingen of andere lieden die niet aan plaatselijke belastingen bijdroegen, werden beperkingen opgelegd, in het bijzonder aan de 'ventjagerij'. Ook aan gevoel voor historie ontbrak het niet. Men nam de vrijheid de Majesteit een lesje gildegiedenis te geven: 'zich streelende met de hoop, dat

Request 1808 (ELO Gildeingang nr. 0509 inv. nr. 5.7).

Uwe Majesteit, daar naar zelve belangheid in hare hooge wijsheid beoordeelende, de beslissing wegens de instandhouding of vernietiging derzelven ten voordeele van het eerste zal doen uitloopen’.

Volgens het Leidse stadsbestuur bestaan de gilden sinds de dertiende eeuw, ten minste dan ‘om van geene vroegere herkomst te gewagen’. Deze lokale organisaties hadden ten doel hun ambacht, handel of beroep te laten bloeien en de deugdelijkheid van hun diensten en waren te bevorderen. Zo hebben zij de nationale eer bewaard en de welvaart van de onderdanen gevestigd. Daarnaast voorzien zij in elkaars behoeften zodat publieke voorzieningen niet hoeven te worden aangesproken, of het nu gaat om nooddrift ontstaan door noodlottig toeval, ongeluk, ouderdom, overlijden of achterblijven als weduwe. Hun derde oogmerk is hun stadgenoten gerust te stellen over de kunde en trouw van de ambachtsman. Daartoe zorgt men voor gepaste inrichtingen en worden ordentelijkheid en goed gedrag aangekweekt.

Het stadsbestuur zag met het bevorderen van de gilden zijn eigen beleid gesteund: het verbeteren van de positie van minvermogenen, het behartigen van de belangen van eigen burgers boven die van vreemdelingen en het bevorderen van vakmanschap. Het leerling-/meesterstelsel zet aan tot vlijt, nijverheid en zedig gedrag van de inwoners, omdat ze zich vele jaren moeten bekwamen voor ze kundig en nuttig burger zijn en de voordelen van de burgerlijke maatschappij kunnen genieten. De Majesteit werd gewaarschuwd: de betrekking tussen gilden en handel is zo groot ‘dat zonder de Gilden, de handel, de zenuw Uwer Majesteits Staaten, dadelijk kwijnen en allengskens vervallen moet.’ En tot slot was er nog het argument van het getal: het voortbestaan van de gilden is de wens van alle ingezetenen van de stad. Na al deze loftuitingen aan het adres van de gildeorganisaties werd erkend dat verbeteringen nodig zijn, maar dat het stadsbestuur dat het beste zelf kan doen.

Tot slot vat men het verzoek tot instandhouding der gilden nog eens samen: ‘het Burger-regt, de Proef- en leerjaren, als mede de Weduwen-kassen, als zoo vele noodzakelijke vereischten der Gildens’. Misschien toch te veel geëist? Om Majesteit welwillend te stemmen namen de *Supplianten* deze gelegenheid waar om hem met zijn komst op de troon van Holland geluk te wensen en hem van hun gehechtheid aan orde en wetten te verzekeren.

De koning weet het even niet

De koning had het er moeilijk mee. Deze Fransman koos voor wat heden ten dage voor een typisch Nederlandse polderoplossing doorgaat: hij stelde een commissie in van voor- en tegenstanders van gildeorganisaties om het landelijk én stedelijk belang af te wegen.

De commissie rapporteerde dat voor de stedelijke welvaart het ontwerp van Gogel negatief zou uitwerken. Zij verwierp diens principe dat een optelsom van eigenbelang vanzelf het algemeen belang zou dienen. De oplossing lag in een ander type stedelijke corporatie, waarin toelatingseisen voor aspirant-leden wel zijn toegestaan. Deze eisen betreffen de bekende trits van verplichtingen: aantal leerjaren, meesterschap en burgerschap. Voor deze corporatie-nieuwe-stijl stelde zij direct een ontwerpreglement op, met welke nieuwe koers de meerderheid van de Staatsraad instemde. Minister Gogel bleef echter bij zijn eerdere standpunt, zodat de eindversie voor de koning op zijn oorspronkelijke ontwerp leek. Deze corporatiewet werd begin 1808 door het Wetgevend Lichaam aanvaard en afgekondigd.

Corporaties met leergasten

Het Leids archief laat niet minder dan veertig ontwerpreglementen voor corporaties zien.¹⁹¹ Het zijn duidelijk concepten, waaraan gezien de vele verbeteringen in de tekst flink is gesleuteld. Het

191 ELO, Ontwerpreglementen voor de verschillende gilden (begin negentiende eeuw) 1800–1825.

gaat om de uitoefening van neringen, ambachten en bedrijven, naar het landelijke voorbeeld van het Algemeen Reglement op de uitoefening van Ambachten, Neringen en Bedrijven. De organisatie wordt stevast 'corporatie' genoemd – het woord 'gilde' is nu verboden – en een leerling heet voortaan een 'leergast'.

Eenzijds worden eisen gesteld aan het vakmanschap, waarbij ook wordt afgebakend wat wel en niet tot een bepaald ambacht behoort. Zo mogen kleerverkopers kleren verstellen maar daarbij niet meer dan één el stof verwerken, omdat zij anders in het domein van de oud-kleermakers komen. Kan het ambacht van de kleermakers volstaan met een reglement van twaalf artikelen, de kuipers hebben er veertig nodig, voornamelijk om de inhoud van het vakmanschap zeer gedetailleerd te beschrijven en daarmee de opleidingseisen. Illustratief is artikel II, waarin de precieze maten staan getekend voor de duigen voor verschillende biertonnen. Het leerlingstelsel en de examinering tot meester bestaan nog wel voor bijvoorbeeld schrijnwerkers en schoenmakers, maar niet meer voor alle ambachten.

Anderzijds is te zien hoe het stadsbestuur ook andere publieke belangen zeker wil stellen. De volksgezondheid kan in het geding komen als de vleeshouwers geen melding maken van gebreken bij het openen van een beest, 'hetzij van aanslag, pokken, zweeren, aambeijen, ruigkalf, geelwater, ziekte van het longvies of wat het dan ook zijn moge ...'. Om armoede en daarmee de openbare orde binnen de perken te houden moet er enige invloed zijn op de broodprijzen. Daarom wordt de prijs van meel en grutten bepaald door de zetting waartoe het stadsbestuur besluit. De reglementen van de corporaties van grutters en broodbakkers bieden hiervoor de geijkte instrumenten. Blijkbaar hadden ambachten en kleinhandel nog altijd behoefte aan onderlinge verbanden: er waren toen in Leiden nog vierenvijftig corporaties.¹⁹² Maar was Gogels Corporatiewet nog wel van kracht na de inlijving bij Frankrijk in 1810? De *maire* van Leiden, D. M. G. Heldewier, wilde de inwoners duidelijkheid verschaffen. Op 20 mei 1811 liet hij weten dat corporaties of gilden in de Hollandse departementen van het Franse rijk in stand gehouden moesten worden. De Franse wet die ze verbood, was daar nog niet ingevoerd.¹⁹³

Nederland soeverein, gilden inclusief leerlingstelsel in ere hersteld?

Maar de Fransen vertrokken: Willem VI, zoon van de voormalige stadhouder en prins van Oranje, aanvaardde de hem aangeboden soevereiniteit en werd koning Willem I. En weer eenzelfde reactie tot herstel van de gilden. Met Amsterdam voorop werd de Soeverein Vorst gevraagd de oude organisaties in ere te mogen herstellen. Het gaat vooral om de ambachten en kleinere bedrijven die hoofdzakelijk voor de lokale markt werken.

Provinciale en lokale bestuurders lieten de minister van Binnenlandse Zaken, Willem Röell, op zijn verzoek weten dat zij voor herstel waren. Ook het Leidse stadsbestuur schreef in 1814 aan de Zuid-Hollandse gouverneur het eens te zijn met hun voormalige gilden; hun argumenten kwamen het stadsbestuur niet ongegrond voor, men hoopte dat de vorst zijn vaderlijke zorg ook aan dit belangrijke onderwerp zou wijden.¹⁹⁴

De minister ging mee met de meerderheid; in januari 1815 ontving de koning van hem een wetsontwerp tot herstel van de gilden inclusief leerlingstelsel. Hij had daarvoor drie argumenten: alle herstel van voormalige Nederlandse instellingen was geliefd bij de bevolking, de meerderheid

192 Wiskerke, *Afschaffing gilden*, 195.

193 Bekendmaking van 20 mei 1811, ELO *Gilden* toegang nr. 0509 inv. nr. 5.3.

194 ARA, Index Binnenlandse Zaken 24 Jan. 1815, no. 40, Request van 31 mei 1814. Geciteerd door Wiskerke, *Afschaffing gilden*, 206.

van de direct betrokkenen, ambachtslieden en neringdoenden, had erom gevraagd en persoonlijk vond hij gilden-nieuwe-stijl nuttige instellingen. Maar hij had buiten de Raad van State gerekend, waar vicepresident Gijsbert Karel van Hogendorp zijn liberale inborst wilde tonen. Getoetst aan zijn principes van economische vrijheid en Nederland als eenheidsstaat, oordeelde hij zeer negatief. De koning zag zich geconfronteerd met tegenstrijdige opvattingen: minister, merendeel provincies en steden vóór en belangrijkste adviseur op rijksniveau tegen, hoe nu verder?

Hij besloot in mei 1816 alle verzoeken te deponeren 'en de geheele zaak voor het tegenwoordige te houden buiten verdere deliberatie.'¹⁹⁵ De enige uitzondering die hij maakte, was het machtigen van de stadsbesturen om bepaalde typen bedrijven een monopolie te verlenen tegen verplichte bedijning en continue dienstverlening. Dat ging om activiteiten als laden en lossen, meten en wegen en ook beurtvaart. Deze corporaties hebben nog lang bestaan; die van de stedelijke waagwerkers in Leiden bijvoorbeeld is pas in 1934 opgeheven.

Intussen ging het nog niet zo florissant in Nederland. In 1816 werd een grote enquête gehouden naar de stand van zaken in de nijverheid, waarbij bleek dat velen voor de geringe bloei het afschaffen van de gilden als oorzaak zagen. De druk tot besluitvorming nam toe, ook omdat gemeenten het aantal bedrijven op bepaald gebied wilden kunnen beperken.

Het doek valt definitief

Op 23 oktober 1818 hakte de koning dan eindelijk de knoop door: de steden kregen niet de bevoegdheid het aantal bedrijven van eenzelfde bedrijfstak te bepalen omdat dat zou neerkomen op herstel van de gilden 'waarin naar het tegenwoordige niet kan worden getreden.'¹⁹⁶ Verordeningen ten behoeve van enkele publieke belangen mochten de steden wel opstellen, zoals de dienstregeling van de beurtschippers, de bereiding van brood, de verkoop van vlees en de sluitingstijden van tapperijen. Wiskerke merkt dit moment aan als bepalend: 'Met deze koninklijke beslissing was het lot der gilden in Nederland beslist. Het herstel der corporaties is sindsdien geen punt van ernstige overweging meer geweest.'¹⁹⁷

In Leiden heeft men zich alleen nog bezig gehouden met het liquideren van de fondsen van de voormalige gilden. Alle bezittingen moesten worden geïnventariseerd en overgedragen aan het gemeentebestuur. Er kon worden geconcludeerd dat de commissarissen die fondsen van de gilden hadden, daarover rekening en verantwoording hadden afgelegd en dat er in het algemeen geen fondsen meer aanwezig waren.

Gerekend vanaf de eerste constitutie van 1796 waarin een gildeverbod was opgenomen, waren er 22 jaar debat nodig om tot een definitief besluit te komen. En hoewel telkens de zegeningen van het leerlingstelsel als argument werden gebruikt voor het handhaven van de gilden, legde dit niet voldoende gewicht in de schaal om de nieuwe economische ordening van Nederland tegen te houden.

2 Neergang van de stad

Hoe zag Leiden eruit aan de vooravond van de politieke en economische omwentelingen rond de eeuwwisseling? In welke lokale context speelde de discussie over afschaffing van gilden zich af? En hoe was het gesteld met de opleiding tot vakman? Hierna wordt een beeld van de stad geschetst

¹⁹⁵ Geciteerd door Wiskerke, *Afschaffing gilden*, 212.

¹⁹⁶ ARA, Index Staatssecr., 23 Oct. 1818, no. 57. Niet in het Staatsblad. Geciteerd door Wiskerke, *Afschaffing gilden*, 221.

¹⁹⁷ Wiskerke, *Afschaffing gilden*, 222.

op respectievelijk demografisch, bestuurlijk, economisch en sociaal gebied, dat op veel van deze aspecten een diepe neergang laat zien.

Teruglopende bevolking

Telde Leiden in 1675 nog 55.000 inwoners, in 1795 waren dat er nog maar 31.000 en dat liep verder terug naar 28.000 in 1808. Er werden nog zo'n 7500 huizen bewoond, een achteruitgang van ruim 12% ten opzichte van vijftig jaar eerder, en ook dat cijfer liep nog verder terug naar 6100 in 1808.¹⁹⁸ Qua bevolkingsdichtheid bleef Leiden overigens een van de dichtstbevolkte steden van Nederland.

Tweespalt in de stad

De politieke ontwikkeling verliep in eerste instantie rustig. Maar allengs nam de kritiek op stadhouder Willem v toe, omdat de oorlog met Engeland de stedelijke economie kansen op bijvoorbeeld een nieuwe afzetmarkt in Amerika ontnam. Niet iedereen deelde deze kritiek en zo ontstond een scheiding der geesten in enerzijds de meer democratisch gezinde patriotten, en anderzijds de meer aristocratische prinsgezinden, met overigens een groot deel van de bevolking daartussen in.

Leiden was de eerste stad in Holland, waar patriotten na de Franse inval de stedelijke regering van de zittende Oranjelievende regenten overnamen. De Vroedschap moest aftreden en de Schutterij de geweren op het stadhuis komen inleveren. De burgers die naar de Marekerk waren opgeroepen, waren er getuige van: op 19 januari 1795 werd een 'Provisionele Raad der Gemeente Leyden' ingesteld. Het Huis van Oranje vond men verderfelijk voor het land; nu zouden de burgers hun eigen belangen gaan behartigen. Zichtbaar voor iedereen: 'Thans waaid bereids de Nationale Vlag van des Stadhuis-Tooren ...'.¹⁹⁹

Er werden comités ingesteld om het nieuwe beleid uit te voeren, zoals Algemene Veiligheid en Regeling van de Grondvergaderingen. Met eerste acties als het opheffen van een duit accijns op brood en het uitdelen van turf aan armen van alle gezindten maakte men zich populair.²⁰⁰ Maar kiesrecht werd alleen toegekend aan mannen boven de achttien; uitgesloten waren alle vrouwen, en verder bedeedden, huisknechten en ook alle Oranjegezinden. Door het uitsluiten van de arme inwoners vervreemde het stadsbestuur zich van deze bevolkingsgroep, wat bijdroeg aan het voortbestaan van een Oranjegezinde beweging.

Onder de patriotten waren heel wat fabrikanten te vinden. Hiervoor zijn de gebroeders De la Court en Pieter Vreede al ten tonele gevoerd. Zij wilden de bloei van de stad bevorderen door meer economische vrijheid te bieden op lokaal niveau. Zo hadden de superintendanten van de warp- en de fustehal in 1785 voorgesteld de hallenorganisatie af te schaffen. De vereiste heffingen belastten het werk te veel en de fabrikanten moesten betalen voor een merk, het Leidse lood, dat intussen zijn waarde had verloren en vaak door eigen attestaties werd vervangen. Maar de gouverneurs wilden het hallensysteem handhaven met als argumenten het waarborgen van de kwaliteit van de producten, het voorkomen van fraude, het in de hand houden van het werkvolk, kortom zij wilden helemaal niets veranderen en stonden zo economisch herstel in de weg.

De patriotten waren het onderling niet eens. Sommigen stonden een radicaal bewind voor, waarbij hard zou worden opgetreden tegen de voormalige Oranjegezinde regenten; anderen wilden een gematigder beleid voeren. Deze onderlinge verdeeldheid stond het behalen van concrete successen in de weg, waardoor de steun van de bevolking afnam.

198 R. C. J. van Maanen, ed., *Leiden. De Geschiedenis van een Hollandse stad*, deel 3 1795–1896, 17.

199 *Leydse Courant*, 21 januari 1795 (geraadpleegd via Delpher).

200 *Ibidem*, 25 januari 1795.

Verpaupering alom

Rond 1800 was Leiden een verpauperende stad. De nijverheid, inclusief textielsector, bood onvoldoende werk. Daardoor had twee-derde deel van de inwoners inkomensondersteuning nodig. Enerzijds konden Leidse ondernemers de concurrentie met buitenlandse producenten niet aan en beëindigden zij hun bedrijf. Anderzijds verplaatsten zij veel van het werk naar het platteland.²⁰¹ De lonen waren daar lager, mede door lagere kosten van levensonderhoud. Denk daarbij aan huren, lokale heffingen en mogelijkheden om zelf voedsel te verbouwen.

De invloed van gilden was tanende ten gunste van die van neringen. Dat maakte nogal verschil. Gilden waren organisaties van zelfstandige meesters, waarvan ook knechts als toekomstige meesters deel konden uitmaken. Een handwerker was verplicht zich erbij aan te sluiten. Men had een eigen, gekozen bestuur, Posthumus noemt ze democratischer dan de neringen. De overheersende invloed van het stadsbestuur maakte de neringen aristocratischer van karakter. Hier waren de ondernemers de baas en hadden de arbeiders geen toegang tot de macht. En dat terwijl iedereen die in een bepaalde bedrijfstak werkte, automatisch tot die bepaalde nering behoorde.²⁰² Daarop was maar één uitzondering: de droogscheerders, die het oude ambacht wisten te handhaven onder leiding van hun eigen hoofdliden.²⁰³

De organisatie in hallen was een overbodige instelling voor grotere ondernemingen omdat zij hun export zelf konden organiseren. Toch moesten ook zij de verplichte heffingen opbrengen.

Hoewel het instituut van de hallen zichzelf begin achttiende eeuw al had overleefd – de factor van de lakenventhal merkte in 1709 op dat er al in drie jaar geen enkel stuk laken meer ter verkoop was ingebracht – bleef het nog tot 1734 voortbestaan.

Sommige fabrikeurs hadden concrete voorstellen gedaan voor economische hervorming. Posthumus geeft daar een paar aansprekende voorbeelden van. Zo hadden Van Lelyveld en Zoon in 1775 geprobeerd om het werken met nieuwe stoffen – denk aan katoen en fluweel – te onttrekken aan het kostbare toezicht van de hallen.²⁰⁴ En hoewel er al veel langer goedkopere methoden waren om stoffen te verven, werd dat pas in 1771 toegestaan.²⁰⁵ Deze stagnatie door het bemoeilijken van technische vooruitgang werd ook zichtbaar in het teruglopende aantal leerjongens in de lakenindustrie: van 78 leerjongens en -knechts bij 122 drapeniers in 1700, loopt het aantal zo sterk terug dat er in de meeste jaren tot 1792 geen enkele leerjongen was. Daarentegen bleven in de sector die voor de lokale markt produceert, de gilden hun functie houden. De verplichte leertijd en meesterproeven werden nog altijd nuttig bevonden.

Er was wel enige vorm van protectionisme. Zo had de Leidse Vroedschap in 1737 in een resolutie vastgelegd welke inwoners in Leiden vervaardigde kleding moesten dragen, wat vooral op dewezen en armen neerkwam. In navolging daarvan besloten de Staten van Holland in 1749 dat alle ambtenaren en hun vrouwen en kinderen alleen die wol en zijde mochten dragen die in de provincie Holland was geproduceerd. Een derde voorbeeld van protectionisme is de leveringsovereenkomst die het Leidse stadsbestuur sloot met de Vereenigde Oostindische Compagnie. In 1742 werd de helft van de leveranties aan Leiden gegund; in 1776 verplichtte zij zich om alle lakens, greinen en dergelijke stoffen die zij naar Indië stuurde, in Leiden te zullen aanbesteden. Posthumus schat de waarde van deze productie op de jaarlijkse som van 70.000 tot 100.000 gulden.²⁰⁶

201 Wiskerke, *Afschaffing gilden*, 13.

202 Posthumus, *Leidsche lakenindustrie*, eerste deel, 340.

203 Posthumus, *Leidsche lakenindustrie*, eerste deel, 343.

204 Posthumus, *Leidsche lakenindustrie*, tweede deel, 1021.

205 Posthumus, *Leidsche lakenindustrie*, tweede deel, 1023.

206 Posthumus, *Leidsche lakenindustrie*, tweede deel, III4 en III8.

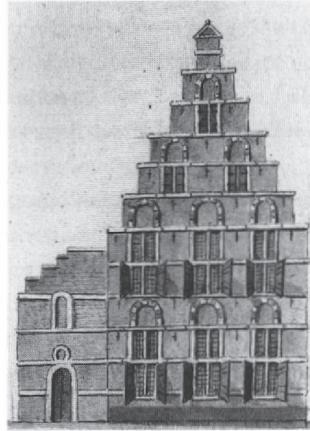
Saaihal, Steenshuur, Leiden
(thans Lodewijkskerk).

Baaihal, St. Pancras Achtergracht, Leiden (afgebroken).

Fusteinhal, Haarlemmerstraat,
Leiden (afgebroken).

Greinhal, Hooglandse Kerkgracht, Leiden (afgebroken).

Vier hallen: Saaihal, Baaihal, Fusteinhal, Greinhal (afbeelding afkomstig uit Leidse voorouders uit de Zuidelijke Nederlanden, inleiding bij kwartierstaat, www.vicpoolen.nl, geraadpleegd 21 mei 2019).

Terwijl de betekenis van de textielnijverheid afnam, liet de vestiging van nieuwe bedrijvigheid nog op zich wachten. Pas vanaf 1836 werden er metaalbedrijven opgericht (met als eerste de Grofsmederij), vanaf 1860 conservenfabrieken, vanaf 1866 voedingsmiddelenbedrijven en vanaf 1852 breidde de grafische bedrijfstak zich uit.²⁰⁷

Grote nood

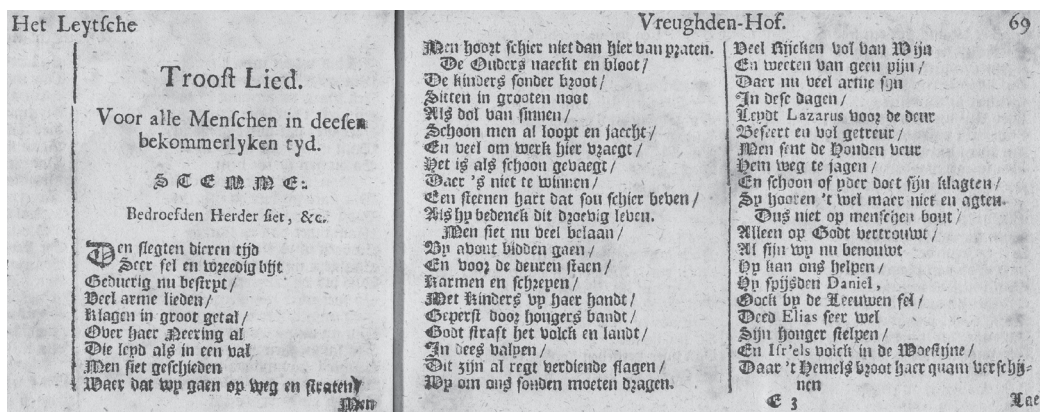
De sociale ongelijkheid was groot. De toestand van de arbeidersbevolking verbonden met de textielsector was somber. De lonen waren laag, de werkloosheid groot, de steun voor de armen onvoldoende. Werkten er in 1654 nog 38.000 personen in deze sector, in 1752 waren dat er nog

²⁰⁷ Van Maanen, *Leiden. De Geschiedenis van een Hollandse stad*, deel 3, 21.

maar 17.000.²⁰⁸ Ook jongeren waren veelal zonder werk, gingen bedelen of fruit venten om in het levensonderhoud te voorzien.

In 1778 beschrijft het bestuur van de warp- en fusteinhal de situatie als volgt: ‘er loopt thans een partij lieden van jonge jaren en gezonde lichaamsvermogens binnen en buiten onze stad op de openbare wegen om giften te vragen’.²⁰⁹

En uitgedrukt in een destijds populair troostlied ‘Voor alle Menschen in deesen bekommerlyken tyd’ uit de bundel *Het Leytsche Vreughdenhof*:

Het Leytsche Vreughden-Hof (ELO LB69923 p.68-69)

(...)

De ouders naeck en bloot/
De kinders sonder brood/
Sitten in grooten noot
Als dol van sinnen/
Schoon men al loopt en jaecht
En veel om werk hier vraegt/
Het is als schoon gevaegt/
Daer 's niet te winnen/
Een steenen hart dat sou schier beven/
Als hij bedenck dit droevig leven.

(...)

Veel rijcken vol van wijn
En weten van geen pijn/
Daer nu veel arme zijn
In dese dagen/
(...)²¹⁰

208 Posthumus, *Leidsche lakenindustrie*, tweede deel, 1104.

209 Posthumus, *Leidsche lakenindustrie*, tweede deel, 1105.

210 J. Cattenbaert, *Het Leytsche Vreughden-Hof* (1662), ELO LB 69923, p. 68–69. Geciteerd in Rudolf Dekker, ‘Arbeidsconflicten in de Leidse textielindustrie’ p. 72 (z.p.z.j.) in *Armoede en sociale spanning, sociaalhistorische studies over Leiden in de achttiende eeuw*, onder redactie van H. A. Diederiks e.a. (Hilversum 1985).

Kinderen leren én werken

In alle sectoren van het onderwijs speelde de stedelijke overheid een belangrijke rol. Soms initiërend, zoals met de oprichting van armenscholen, maar ook regulerend zoals in de ordonnantiën voor de gilden en de neringen in nijverheid en handel. Enerzijds door middel van formele voorschriften over duur van de leertijd, hoogte van het leergeld en dergelijke; anderzijds door middel van inhoudelijke voorschriften voor productiewijzen en -procedés die de aan te leren vaardigheden bepalen.

Lager onderwijs waar je leerde lezen, schrijven en rekenen, was er in principe voor alle kinderen. Het gereformeerde karakter ervan bracht met zich mee dat arme kinderen in elk geval gratis leesonderwijs kregen; iedereen moest immers de bijbel kunnen lezen.

In de zeventiende en achttiende eeuw kon een schoolmeester zelf een school stichten en leesonderwijs geven, mits hij lid was van het gilde der schoolmeesters en het examen met succes had afgelegd. Rekenen en schrijven werd niet door alle kinderen geleerd, omdat daarvoor apart moest worden betaald en niet iedereen deze vaardigheden in het dagelijks leven nodig had. Toen het economisch tij verliep en veel ouders hun kinderen juist naar school wilden laten gaan om hun positie op de arbeidsmarkt te verbeteren, stichtte het stadsbestuur in 1736 een aantal scholen specifiek voor kinderen van arme ouders.

Voor jongens van zeven tot tien jaar uit de hogere sociale klassen was er de Latijnse school, waar het onderwijs steeds meer in het teken kwam te staan van voorbereiding op een academische opleiding. Daarom ook werden de lessen in het Latijn gegeven. Dankzij de aanwezigheid van de universiteit kon het stadsbestuur goede rectoren en docenten voor deze school rekruteren. Gedurende bijna twee eeuwen, van 1625 tot 1815, was er de zogenaamde Hollandse Schoolorde die het curriculum van de Latijnse scholen in Holland bepaalde en het onderwijs een sterk gereformeerd karakter gaf.

De Franse school werd in de loop van de achttiende eeuw populairder ten koste van de Latijnse school. Niet alleen omdat het gebruik van de Franse taal een algemener karakter kreeg, maar ook omdat het curriculum beter aansloot bij de nieuwe tijd met vakken als wiskunde, boekhouden, geografie en stuurmanskunst.

Voor meisjes was er geen variant op de Latijnse dan wel Franse school. Meisjes uit de hoogste klasse kregen wel thuisonderwijs, algemene vorming gegeven door privéleraren.

Naast deze scholen als geïnstitutionaliseerd onderwijs moeten er vele leraren hun eigen winkel hebben gehad. Er zal ongetwijfeld behoefte zijn geweest aan het leren van vreemde talen, van muziek, dans en tekenen, waarvoor heel wat leraren nodig waren.

3 Het kind met het badwater?

Gilde cruciaal voor vakonderwijs

Het vakonderwijs bestond bij de gratie van de gilden, die het leerlingstelsel reglementeerden en door het werkveld zelf lieten uitvoeren. De meeste gilden – dit in tegenstelling tot neringen en hallen – kenden voorschriften omtrent het aantal leerjaren, het leergeld en het kostgeld; ongeveer de helft kende een afsluitend examen in de vorm van een meesterproef.

Betekent het opheffen van de gilden ook het beëindigen van dit leerlingstelsel, met andere woorden werd hier het kind met het badwater weggegooid?

Leerlingstelsel in verval

Allengs raakte het leerlingstelsel in Leiden in verval. Aanvankelijk begonnen de meeste jongens op tien- à twaalfjarige leeftijd aan hun leertijd bij een ambachtsmeester, hetzij bij hun eigen vader,

hetzij inwonend bij het gezin van hun meester. Roberts en Otterspeer stellen dat deelnamecijfers van Engeland, waar twee-derde van de jongens deel uitmaakte van dit leerlingwezen, ook voor de Republiek en voor de stad Leiden mogen worden aangenomen.²¹¹

In de loop van de zeventiende eeuw daalt dit aantal flink. Voor veel kinderen heeft hun dagelijkse bezigheid meer weg van kinderarbeid dan van het systematisch leren van een ambacht. In de concurrentieslag van de Leidse textielnijverheid met die van andere, buitenlandse steden werden kinderen steeds meer als goedkope arbeidskracht ingezet zonder dat zij de leerling-status kregen. In 1795 was het leerlingstelsel in de textielindustrie op sterven na dood. Posthumus noemt de precieze aantallen: er waren dat jaar maar 7 leerlingen, er waren 4 knechtsproeven afgelegd, maar geen enkele meesterproef, en geen nieuwe meester vestigde zich als zodanig. Vergelijk dat eens met het jaar 1700, toen 49 knechtsproeven werden afgenomen, 100 leerlingen waren ingeschreven naast een totaal van 365 knechts, en er zich maar liefst 20 nieuwe meesters vestigden.²¹²

Buiten de textielindustrie lag dat anders. Als het stadsbestuur in 1812/1813 op instigatie uit Frankrijk een lijst van voormalige gilden moet opstellen, blijken er vierenvijftig te bestaan. Bij vijf gilden vermeldde men ook het aantal leerjongens. De timmerlieden en metselaars telden 192 leerjongens, de drapeniers 100 en de bakkers 50. In de lokaal gebonden nijverheid leek het leerlingwezen nog wel enigszins te functioneren.²¹³

Vakmanschap, gestold of ook verouderd?

Het corporatief karakter van de gilden was bepalend voor de inhoud van het ambacht. Het waren immers de zittende vaklieden die hun opvolgers opleidden. Dat heeft voordelen zoals praktijkgerichtheid in combinatie met een bredere ontwikkeling tot burgerschap. Maar deze sterke invloed van de bestaande generatie ambachtlieden kan ook vooruitgang belemmeren.

Zo'n statisch karakter ziet Wiskerke terug in de vormgeving van het onderwijs. De technieken die werden aangeleerd, berusten op de empirie van ervaring en traditie, niet op de wetenschappelijke en rationele techniek van de moderne tijd. De primitieve techniek van het handwerk maakte productiviteitsstijging moeilijk, terwijl mechanische technieken niet mochten worden ingevoerd. De meesterproeven waren als het ware gestold maar verouderd vakmanschap. Ook andere voorwaarden aan het onderwijs gesteld, werkten belemmerend op verdere ontwikkeling. Zo kende bijvoorbeeld Engeland leertijden van wel zeven jaar en waren er ook in Nederland aan het afleggen van de meesterproef hoge kosten verbonden.²¹⁴

Vooraf in de textielindustrie waren nieuwe ontwikkelingen gaande die de inhoud van het vakmanschap in deze sector sterk beïnvloedden. Het samenvoegen van individuele bewerkingen in één integraal productieproces van meer standaardproducten ging gepaard met een sterke arbeidsdeling. Wie maar één van deze bewerkingen hoefde uit te voeren, kon dat snel op de werkplek zelf aanleren. De relevantie van breder vakmanschap zoals dat eerder moest worden geleerd, gold vooral producten voor de lokale markt.

211 B. Roberts en W. Otterspeer, 'Onderwijs en Wetenschap', in Van Maanen, *Leiden. De Geschiedenis van een Hollandse stad*, deel 3, 198.

212 Posthumus, *Leidsche lakenindustrie*, tweede deel, IIII–IIII.

213 ELO 0501A Stadsarchief van Leiden (Stadsbestuur SA 11) bestand 2247 *Lijst van voormalige gilden, met vermelding van het aantal leden, verdeeld naar meesters, knechten en leerlingen (1812/1813)*.

214 Wiskerke, *Afschaffing gilden*, 9–10.

Onvermogen tot aanpassing?

Van Zanden en Van Riel beschrijven de overgang van Nederland van een gedecentraliseerde samenleving en economie naar een gecentraliseerde natie en volkshuishouding. Ook aan gilden als belangrijke verschijningsvorm binnen het corporatieve systeem, zo lang typerend voor Nederland, besteden zij aandacht. Decentralisatie, lokale autonomie en vormen van maatschappelijk zelfbestuur, alle kenmerken van gildeorganisaties, bestempelen zij als ‘institutioneel onvermogen’ dat snelle modernisering van de economie heeft verhinderd.²¹⁵

Enerzijds valt niet te ontkennen dat corporatieve organisaties als de gilden – zeker in geval van verplicht lidmaatschap van alle vakgenoten – technische vooruitgang van het productieproces en daarmee grotere efficiëntie niet hebben altijd hebben bevorderd. Ambachtslieden gaven hun kennis van grondstoffen, gereedschappen en productiewijzen door aan de volgende generatie en hebben daarmee het vakmanschap dat ten grondslag lag aan kwalitatief goede producten, bevorderd. Tegelijkertijd kan een dergelijke overdracht ook conserverend werken en weinig ruimte geven aan vernieuwende tendensen. Hun analyse van de brood- en meelproductie met zijn onnodig hoge prijzen (met Leiden als absolute koploper) is daarvan een goed voorbeeld.²¹⁶

Anderzijds is het een omissie dat zij geen aandacht hebben voor het leerlingstelsel waarvoor de gilden zich eeuwenlang verantwoordelijk hebben gesteld. De centralisatie mag dan in 1806 de eerste nationale onderwijswet hebben opgeleverd, de Wet voor het Lager Schoolwezen en Onderwijs in de Bataafse Republiek, met het verdwijnen van het leerlingstelsel van de gilden en het wegvalen van zijn lokale ouders was het vakonderwijs een weeskind geworden.

Leerlingstelsel te redden?

In het debat over afschaffing van gilden brachten tegenstanders telkens het vakonderwijs, als onlosmakelijk met gilden verbonden, in als tegenargument. Het is echter de vraag hoe valide dit was; de situatie zou van stad tot stad kunnen verschillen.

Voor de stad Leiden met zijn vooral op export gerichte textielindustrie bestond de ideale situatie van leerling/gezel/meester niet meer. Kinderen werden vaak te werk gesteld zonder dat daar gerichte leeractiviteiten aan waren verbonden. En ook gezellen en knechts gingen steeds minder op voor de meesterproef. In andere, op de lokale markt gerichte beroepen, werden nog wel leerlingen opgeleid, maar gezien de dominantie van de textielindustrie waren dat er relatief niet veel. De tanende invloed van de gilden had dus ook haar repercussies op het vakonderwijs, eens zo’n vitaal onderdeel van het gildesysteem. De volledige afhankelijkheid van het vakonderwijs van het afnemende werkveld bleek uiteindelijk een valkuil; het leerlingstelsel uit middeleeuwen en vroegmoderne tijd was ook in Leiden niet meer te redden.

4 Slotbeschouwing

De centrale vraag van deze studie is wie zich in de loop van de geschiedenis verantwoordelijk heeft gesteld voor het aanbieden van vakonderwijs in Leiden, wat de beweegredenen daarvoor waren en in hoeverre dat doorwerkt in de programma’s in termen van beroepsvorming enerzijds en persoonlijke en maatschappelijke vorming anderzijds.

De eeuwwisseling van achttiende naar negentiende laat een grote omslag zien in de manier waarop vakonderwijs wordt georganiseerd.

215 Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780–1914*, (2000) 48.

216 Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780–1914*, 178–185.

4.1 *Wie stelden zich verantwoordelijk voor het vakonderwijs?*

Aanvankelijk waren het de ambachtsgilden zelf die de opleiding van leerlingen tot gekwalificeerde vaklieden tot hun verantwoordelijkheid rekenden. Binnen dit verband leidde de ene ambachtsman de andere op, van generatie op generatie.

De stadsregering was daarbij de instantie aan wie regels en veranderingen daarin ter goedkeuring moesten worden voorgelegd. Op onderdelen nam zij ook wel zelf initiatief. De keuren en ordonnantiën van de gilden waren bindend voor alle inwoners van de stad en hadden daarmee een publiekrechtelijk karakter. Vanaf de zeventiende eeuw verandert dat als niet het gilde maar de nering de dominante organisatievorm wordt.

Binnen ieder gilde was een meester gerechtigd een of meer leerlingen aan te nemen en deze zijn ambacht te leren. Er golden afspraken over leertijd en proefstuk om de kwaliteit van het vakmanschap hoog te houden. Om gratis meelift-gedrag uit te sluiten was het leerlingstelsel onderdeel van het collectieve gildeverband met vaak een verplicht lidmaatschap.

Bij neringen lag dat anders. Niet alleen waren er verschillen in bestuurlijk opzicht, maar ook op het gebied van de vakopleiding: afspraken over het leerlingstelsel kenden de neringen nauwelijks en ook het meester/gezel/leerling-model had afgedaan. Er was een groot grijs gebied ontstaan tussen leren en werken door jongeren, dat meer kenmerken had van kinderarbeid dan van vakonderwijs.²¹⁷

Bondgenoten tegen afschaffing: gilden en stadsbestuur trekken samen op

Toen vanaf 1795 het voortbestaan van de gilden expliciet ter discussie kwam te staan, gaven de gilden individueel en collectief blijk van verzet tegen een mogelijke opheffing. Ze richtten zich tot hun stadsbesturen om steun voor hun zienswijze te krijgen en slaagden er meestal in hun stadsbestuur tot bondgenoot te maken. De Leidse gilden en hun stadsbestuur lieten zich in dit debat niet onbetuigd.

Voor de jonge natiestaat was een liberale economie zonder lokale belemmeringen het belangrijkste doel. Lokale accijnzen en corporatieve organisaties stonden dat streven in de weg. De steden daarentegen hadden deze instrumenten juist nodig voor de welvaart van hun burgers. Zo verzocht ook Leiden de landelijke overheid om gilden als corporatieve organisaties te laten voortbestaan. Er werden verschillende argumenten aangevoerd, deels gerelateerd aan het bevorderen van plaatselijke economie en welvaart, deels aan publiekrechtelijke belangen die met bepaalde taken van de gilden waren verbonden. Opvallend is dat het leerlingstelsel voortdurend als een van de hoofdelementen wordt opgevoerd die behouden zouden moeten blijven. Daarmee toonde het Leidse stadsbestuur zich ook verantwoordelijk voor het vakonderwijs in zijn stad.

Onder de publiekrechtelijke taken van de gilden worden in de literatuur tot nu toe expliciet genoemd het handhaven van een rechtvaardig stelsel van maten en gewichten, het toezien op de volksgezondheid door eisen te stellen aan artsen en beroepen in de voedselproductie, en het bewaren van sociale rust door maximumprijzen vast te stellen voor basisvoedsel als brood. Het bevoordelen van poorters ten opzichte van vreemdelingen was een algemene tendens, waarvan het stadsbestuur alleen in bijzondere omstandigheden afweek. Aan deze voorbeelden zou het in stand houden van vakmanschap en het toegang bieden tot het uitoefenen van een beroep moeten worden toegevoegd.

---

217 J. G. van Dillen, in *De Economist*, 1940, volume 89, issue 1, 63–68.

4.2 *Beroepsvorming of bredere vorming?*

Het leerlingstelsel in gildeverband was bij uitstek gericht op meer dan alleen het aankweken van vakmanschap. Aanvankelijk kenmerkten de gilden zich door een sterk religieus karakter, dat het leven van leerlingen mede bepaalde. Na de reformatie raakte godsdienstige vorming op de achtergrond, maar persoonlijke en maatschappelijke vorming bleven als doel overeind. Vooral waar leerlingen inwoonden bij hun meester, was de dagelijkse opvoeding ook expliciet aan de orde.

Daarvoor waren gilden en stedelijk bestuur beide verantwoordelijk. Het stadsbestuur was immers in laatste instantie verantwoordelijk voor de regulering van het leerlingstelsel in zijn keuren en ordonnantien. Uit de vele verwijzingen naar het bevorderen van het zedelijk leven van leerlingen en gezellen mag worden opgemaakt, dat het het stadsbestuur niet alleen om het smalle belang van de vakopleiding ging, maar ook om het bredere belang van algemene vorming tot oppassend burger. De ambachtsmeesters namen feitelijk de beroepsvorming en de persoonlijke en maatschappelijke vorming van hun leerlingen ter hand.

Er is derhalve weinig grond voor de typering in de modellen van Greinert dat het werkveld alleen beroepsvorming nastreeft en dat het alleen de overheid is die bredere vorming voorstaat.